

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Α'

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ *ΟΧΙ, ΜΗ, ΔΕΝ* ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΡΝΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1. Εισαγωγικά

Οι άνθρωποι στην κοινωνική και ατομική τους ζωή χρησιμοποιούν φυσικές (πρβ. μητρική γλώσσα, επίσημη γλώσσα μιας χώρας, διεθνείς γλώσσες όπως η αγγλική κλπ.) και τεχνητές γλώσσες (λογικές ή τυπικές γλώσσες, υπολογιστικές γλώσσες ή συμβολικές γλώσσες μηχανικών προγραμμάτων, όπως της γλωσσολογικής επεξεργασίας δεδομένων, των αλγορίθμων γενετικών γραμματικών κλπ., διεθνείς βοηθητικές γλώσσες, όπως η εσπεράντο, ή τροποποιημένες φυσικές γλώσσες, όπως η Basic English, γλώσσες αποτύπωσης των φυσικών γλωσσών με ηλεκτροακουστικά μέσα κλπ.).

2. Φυσικές και λογικές γλώσσες

Φυσικές και λογικές γλώσσες διακρίνονται μεταξύ τους βάσει ιδιαίτερων χαρακτηριστικών¹:

φυσικές: έχουν εξελιχθεί ιστορικά, παρουσιάζουν γεωγραφική και κοινωνική διαστρωμάτωση, επίπεδα γλώσσας, λεξιλογική και δομική πολυσημία, αμφισημία ή ασάφεια, εξελιξιμότητα (πρβ. ιδιολεκτικές χρήσεις), μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μεταγλώσσες, να καλύψουν τις βιοτικές, πνευματικές, ψυχικές, επικοινωνιακές κλπ. ανάγκες των ανθρώπων·

λογικές: αποτελούν συστήματα με λογική ή μαθηματική βάση (πρβ. τυπική λογική), μονοσημαντότητα, σαφήνεια και ακρίβεια (έλλειψη αντιφάσεων), αντιστοιχία συντακτικών και σημαντικών δομών, χρησιμοποιούνται σε καθορισμένες περιοχές.

Οι έννοιες που εκφράζει η φυσική γλώσσα είναι πολύ περισσότερες, πολύ πιο σύνθετες κλπ. από τη λογική γλώσσα, όπως φαίνεται από

— την οργάνωση του λεξιλογίου, όπου εμφανίζονται βέβαια και «λογικές» μέθοδοι (π.χ. το στερητικό *a-* ή το *-less* κλπ. στην παραγωγή και σύνθεση), αλλά κυρίως «γλωσσικές» (πρβ. *καλός - κακός, στραβός - ίσιος* κλπ.), για τους εξής πιθανούς λόγους: έμμεσες διακρίσεις (αντιφατικών - αντιθετικών σχέσεων κλπ.),

---

1. Βλ. H. Bussmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart 1983, και Th. Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, τ. 1-3, 1973-5.

εξάρτηση από βιωματικές καταστάσεις (πρβ. αριθμητική ανομοιομορφία μεταξύ θετικών και αρνητικών συνωνύμων κλπ.), η αυστηρά λογική οργάνωση (με τις δυσκολίες της αυστηρά λογικής ή μαθηματικής σκέψης) είναι για τους περισσότερους ανθρώπους απομακρυσμένη από τις συνηθισμένες και άμεσες εμπειρίες τους (προϋποθέτει λογική ανάλυση που απομακρύνει από τα άμεσα βιώματα):

— την ποικιλία των περιπτώσεων και οπτικών γωνιών, π.χ. η φυσική γλώσσα δεν εκφράζει μόνο την άρνηση-απόφαση (άρση της πραγματικότητας), αλλά και την άρνηση-διάψευση, την αντίρρηση, απόκρουση, αποποίηση, αποκήρυξη, απάρνηση κλπ., την απόκλειση, την έλλειψη, στέρση, απουσία, ανυπαρξία, κενό κλπ., την εξαφάνιση (πρβ. και την παρουσία άλλου από το αναμενόμενο), την αρνητική άποψη, την θετικοαρνητική (π.χ. *είναι και δεν είναι έτοιμος*) κλπ., πρβ. επίσης την προσέγγιση (π.χ. *περίπου κακός*), την παρομοίωση (π.χ. *σάν κακός*) κλπ. Γενικά η γλώσσα δεν αρκείται στην άρνηση απλώς, αλλά την συνδυάζει με ποικίλες φορτίσεις, ανάλογα με τις συνθήκες, περιστάσεις κλπ. της ζωής. Και στη λογική συναντούμε συνθετότερες εκφράσεις, π.χ. $\bar{A}$, $\overline{a+b}$ κλπ., αλλά αυτές έχουν το νοητικό βάθος ενός σχήματος, εφόσον οι μεταβλητές δεν είναι ατομικές έννοιες. Ακόμη συνθετότερες εκφράσεις εμφανίζονται σε ιδιαίτερες τυπικές λογικές (πολυτιμικές, δεοντική κλπ.), στις φυσικές όμως γλώσσες οι συνδυασμοί είναι ποικιλότεροι, ανάλογα με τις καταστάσεις, την αντίληψη, τα συναισθήματα, τη φαντασία κλπ., με τον πραγματικό και τους δυνατούς κόσμους (δυνατά νοητικά περιεχόμενα):

— τη δυσκολία της κατανόησης, π.χ. στην τυπική λογική ο αρνητικός δείκτης (τελεστής) μπορεί να αντικαταστήσει τους άλλους, αλλά στη φυσική γλώσσα είναι δύσκολο να παρακολουθήσει κανείς το νόημα σε αντίστοιχες εκφράσεις (π.χ. *δέν είναι απίθανο να μὴν είναι αδύνατο να μὴν μπορεί να μὴ γίνει αυτό* κλπ.), επειδή ίσως η νόηση επιβάλλει στη φαντασία να πλάσει πρώτα μια εικόνα θετική για να την άρει (αφαιρέσει) μετά (πρβ. καθυστέρηση στην αντίληψη αποφαιτικών προτάσεων σε σχέση με καταφατικές), πράγμα που γίνεται εξαιρετικά δύσκολο στη συσσώρευση αρνήσεων:

— λογικές, ψυχολογικές και γραμματικές κατηγορίες δεν συμπίπτουν, αυτό όμως δεν αποκλείει τη χρήση λογικών μέσων στη γλωσσολογική ανάλυση (πρβ. το ακραίο παράδειγμα της γραμματικής Montague, που προσπαθεί να αναλύσει τη φυσική γλώσσα με την τυπική λογική).

3. Αρνήσεις

Η άρνηση (απόφαση), όπως και η κατάφαση (απόφαση), αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό της γλώσσας και εκφράζεται με τεμαχιακά γλωσσικά στοιχεία (η χρήση υπερτεμαχιακών στοιχείων είναι εξαιρετικά σπάνια και σποραδική, όπως στο αγγλικό *I can't = I can't*, που αποτελεί την κανονική εκφορά, πρβ. *άγγιχτος* (-άγγιχτός) = μη άγγιγμένος) ποικίλων μορφών και λειτουργιών (βλ.

βεβαιωτικά, αρνητικά, δισταχτικά κλπ. επιρρήματα στον Τριανταφυλλίδη², μόρια κ.ά. στον Τζάρτζανο³, και Σετάτο⁴.

Οι αρνήσεις εκφράζονται με ποικίλα μέσα, π.χ. στην κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ) εκτός από τα μόρια *όχι, δέν, μή, μπά*, τους συνδέσμους *ούτε, μήτε* κλπ., επιρρήματα όπως *σιγά!* κλπ., το στερητικό *a-/αν-* κλπ. εμφανίζονται και άλλα γλωσσικά στοιχεία σε πραγματολογικές χρήσεις, όπως επιφωνηματικές εκφράσεις, π.χ. *έλα δά!*, *τί λές τώρα!*, *ά παπαπαπά!*, *αλλα πού!;*, αόριστες αντωνυμίες όπως *κανείς, τίποτε* κλπ. Τα αποφαιτικά αυτά γλωσσικά στοιχεία μπορούν να επαναλαμβάνονται (π.χ. *όχι όχι όχι!*), να συνδυάζονται μεταξύ τους (π.χ. *δέν του είπε ούτε μιά λέξη*: πλεονασμός κλπ.), να οργανώνονται σε γλωσσικό υποσύστημα⁵ και να εντάσσονται σε οργανωτικές διαστάσεις της γλώσσας (π.χ. της σημασιολογικής πλευράς, πρβ. 2.). Η μελέτη τους παρουσιάζει πολλά προβλήματα (πλήθος μορφών, χρήσεων, συνδυασμών κλπ.), χωρίς να αναφερθούμε και στα λογικά και φιλοσοφικά ζητήματα (απόψεις για τη φύση, την προέλευση κλπ. της άρνησης, την κοσμολογική ή μεταφυσική σημασία της, πρβ. τη δημιουργία του κόσμου από το μηδέν ή τη μετάβαση του είναι στην ανυπαρξία της νιρβάνα κλπ., την διαλεκτική χρήση της, π.χ. στη φιλοσοφία του Hegel, ερωτήματα όπως αν η άρνηση αποτελεί ειδική ενέργεια, αν η κατάφαση προηγείται της αρνήσεως κλπ., σχέσεις με την αρνητικότητα, την τροπικότητα κλπ., λογικές σχέσεις όπως η διπλή άρνηση, δηλ. ότι μια πρόταση συνεπάγεται την άρνηση της αρνήσεώς της και αντίστροφα κλπ.).

Η εξέταση των αρνήσεων απαιτεί συστηματική και εξειδικευμένη έρευνα (υπάρχει ήδη σημαντική βιβλιογραφία). Εδώ περιορίζομαι σε ορισμένες παρατηρήσεις, που αφορούν χρήσεις και λειτουργίες των *όχι, μή, δέν* στο σύστημα των αρνήσεων, καταφάσεων κλπ. (βλ. 2.) της ΚΝΕ.

3.1 Σύστημα αρνήσεων στην ΚΝΕ

Το σύστημα αρνήσεων κλπ. (βλ. 2.) της ΚΝΕ παρουσιάζει

1) Μορφές και μέσα, όπως

— εξωτερική (πρότασης) - εσωτερική (όρου προτάσεως) άρνηση, πρβ. και πεδίο (scope) της άρνησης

— εμφανής - αφανής, π.χ. *δέν είναι παρών - είναι απών*, πρβ. και συμφυείς αρνήσεις όπως στα δεύτερα μέλη των *καλός - κακός, μεγάλος - μικρός, ψηλός - κοντός, παλιός - νέος, πολύς - λίγο*ς κλπ. (πρβ. σημαδεμένα - ασημάδευτα, θετικό και αρνητικό πόλο κλίμακας)

2. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*, Θεσσαλονίκη 1991.

3. Αχ. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, Αθήναι 1946, 1953.

4. Μ. Σετάτος, «Ανεξάρτητα καταφατικά και αποφαιτικά στοιχεία της κοινής νεοελληνικής», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* [Τομέας Γλωσσολογίας του Πανεπ. Θεσσαλονίκης] 12 (1992).

5. Βλ. Σετάτος, ό.π.

— υπονοούμενες αρνήσεις, π.χ. *είπα εγώ τέτοιο πράμα; (= δέν είπα...), εγώ να πώ ψέματα;! (=εγώ δέν λέω ψέματα), να με πάρει ο διάολος άν του το είπα!* (πρβ. *ορκίζομαι πως δέν του το είπα κλπ.*) κλπ.

— τροπικές - προτασιακές, από τις οποίες οι πρώτες φαίνεται να είναι πιο βασικές⁶, πρβ. τέσσερα είδη αρνήσεων κατά την απόκτηση της γλώσσας από το παιδί (μή ύπαρξη / απουσία, απόρριψη, άρνηση συμμόρφωσης, άρνηση / απόφαση, κατά τον Brown) στέρηση, αποκλεισμό κλπ.

— αληθείς - ψευδείς κατά την επαλήθευση

— μέσα όπως μόρια, αόριστες αντωνυμίες, προθήματα, προθέσεις (π.χ. *χωρίς, δίχως*), σύνδεσμοι (πρβ. *ο Α. είναι γέρος και ευκίνητος - ο Α. είναι γέρος αλλά ευκίνητος*) κλπ., συνδυασμοί τους κλπ.

2) Οργάνωση, όπως

— σημειωτικό τετράγωνο βεβαιώσεων και αρνήσεων: $A - \text{μή-}A: \overline{\text{μή-}A} - \bar{A}$, με σχέσεις αντίθεσης - αντίφασης (μη συμβιβαστές), συμπληρωματικότητας ($\bar{A}$ και $\overline{\text{μή-}A}$, μη- A και $\bar{A}$)

— διαφορές και αντιθέσεις

— σημασιολογικές συσχετίσεις λέξεων: με μορφολογική συσχέτιση (π.χ. *συμφωνώ - διαφωνώ, τίμιος - άτιμος*) ή χωρίς (π.χ. *καλός - κακός* κλπ.)

— υπονοούμενες συγκρίσεις (με θετικό ή αρνητικό πόλο / κατεύθυνση, π.χ. *πόσο μεγάλο είναι το σπίτι του;*, όπου υπονοείται ότι το σπίτι δεν είναι μικρό, πρβ. αντίθετα *πόσο μικρό είναι το σπίτι του;*)

3.2 Παρατηρήσεις στις αρνήσεις της ΚΝΕ

1) *όχι, μή + επίθετο και στερητικά επίθετα*⁷

είναι / φάνηκε τίμιος (πρβ. A)

αντίθεση	{	<i>άτιμος</i> (πρβ. μη- A) έλλειψη, απουσία
		<i>μή τίμιος</i> (πρβ. $\overline{\text{μή-}A}$) διαφορά
		<i>μή άτιμος</i> (πρβ. μη- A) διαφορά (κάτι άλλο παρά έλλειψη τιμιότητας, εγωιστής ίσως αλλά όχι άτιμος), διστακτικότητα, επιφυλακτικότητα
αντίφαση	{	<i>όχι τίμιος</i> (πρβ. $\bar{A}$) απόρριψη, αποκλεισμός
		<i>όχι άτιμος</i> (πρβ. $\overline{\text{μή-}A}$) απόρριψη, αποκλεισμός (οτιδήποτε άλλο παρά άτιμος, που αποκλείεται), κατηγορηματικότητα (ρητή, ανεπιφύλακτη άποψη)

τίμια - άτιμη - μή τίμια - ? μή άτιμη - όχι τίμια - όχι άτιμη συμπεριφορά δέν είναι τίμιος, δέν είναι άτιμος αντιστοιχούν στην καθημερινή χρήση με τα *είναι άτιμος, είναι τίμιος* αντίστοιχα, ενώ η λογική, αντιθετική σχέση θα φαίνονταν

6. J. Lyons, *Semantics*, 1977.

7. Για μετοχές βλ. Μ. Σετάτος, «Παρατηρήσεις στα ρηματικά επίθετα σε -μένος και -τός των νέων ελληνικών», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* [Τομέας Γλωσσολογίας του Πανεπ. Θεσσαλονίκης] 5 (1985).

σαφέστερα με τα *είναι μὴ τίμιος, είναι μὴ άτιμος* (εφόσον θα μπορούσαν να υπάρξουν και άλλες καταστάσεις, π.χ. είναι αδιάφορος, έχει άλλο σύστημα αρχών, δεν μπορεί να κριθεί σχετικά με την υπόθεση που συζητούμε, διότι δεν πήρε μέρος κλπ.), που τους λείπει όμως η φυσικότητα της έκφρασης.

Το *μὴ* φαίνεται να δηλώνει αντιθετικές σχέσεις, το *όχι* αντιφατικές. Το στερητικό *α-* δηλώνει έλλειψη, απουσία, στέρηση, πρβ. τη διάκριση στη φιλοσοφία *Vaiśeṣika* της *saṃsārgābhāva* (= σχετική μη ύπαρξη, άρνηση της παρουσίας κάποιου πράγματος σε ένα άλλο πράγμα) με την *anaghyābhāva* (= αμοιβαία μη ύπαρξη, διαφορά με την έννοια άρνησης της ταυτότητας δυο πραγμάτων).

2) *όχι, μὴ* + ουσιαστικό

όχι φωνές! (δεν επιτρέπονται, το απαγορεύω) - ? *μὴ φωνές!* (= δέν θέλω φωνές!, μὴν ακούω φωνές!, μὴ βάζεις τις φωνές!)

ήταν όχι λουλούδια, χόρτα - **ήταν μὴ λουλούδια, χόρτα* (αλλά *μὴ λουλούδια, χόρτα* = ελλειπτικά: *μὴ μου δίνεις / φέρνεις κλπ. λουλούδια αλλά χόρτα*)

αναφέρομαι στη μὴ λειτουργία του αυτοκινήτου - **αναφέρομαι στην όχι λειτουργία του αυτοκινήτου*, ενώ συναντούμε *αναφέρομαι στην μὴ/όχι καλή λειτουργία του αυτοκινήτου, αναφέρομαι όχι στην λειτουργία του αυτοκινήτου...*

? *τον θεωρώ όχι επόπτη* (αποδεκτότερα: *τον θεωρώ όχι επόπτη αλλά σύμβουλο, δέν τον θεωρώ επόπτη*, βλ. 3.29) - **τον θεωρώ μὴ επόπτη* (διότι το *επόπτης* δεν ανήκει σε μια αντιθετική κλίμακα), πρβ. και σε συντάγματα όπως *ένα μὴ έξυπνο σκυλί την άρνηση του έξυπνο από το μὴ* (= ανόητο), ενώ στο *ένα όχι έξυπνο σκυλί το όχι* μπορεί να αναιρεί το *έξυπνο σκυλί*

3) *όχι, δέν, μὴ* + ρήμα⁸

Εκτός από τις γνωστές συντάξεις του *δέν* και *μὴ* με ρηματικούς τύπους και σε συνδυασμό με μόρια (*θα, να, άς*), πρέπει να εξετάσουμε εκφορές όπως

έρθει δεν έρθει, έγραψε δεν έγραψε κλπ. - **έρθει μην έρθει κλπ.* - **έρθει όχι έρθει κλπ.* (το *έγραψε, όχι έγραψε* σημαίνει ότι έπρεπε να τονιστεί η ενέργεια, κριτική και διόρθωση)

να γράψω να μην γράψω; (βρίσκομαι σε δίλημμα)

γράφε μη γράφεις, γράψε μη γράφεις (με έσκασες!)

όχι να τρώει όρθιο! (δεν το δέχομαι, το απορρίπτω), *όχι να θυμώσεις όχι να φωνάζεις, αυτός θα...* (απόκλεισέ τα, ακόμη κι αυτά, γιατί δεν έχουν αποτέλεσμα)

4) *όχι, μὴ* + επιρρήματα, -όντας

συνειδητά - ασυνειδητά - μὴ συνειδητά - όχι συνειδητά - όχι ασυνειδητά - μὴ ασυνειδητά, είναι μὴ χειρότερα - είναι όχι χειρότερα

επηρέασέ τον όχι γράφοντας (αλλά με κάποιον άλλο τρόπο, πρβ. *επηρέασέ τον όχι γράφοντας, όχι τηλεφωνώντας κλπ. αλλά βάζοντας κάποιους να του μιλήσουν*, πρβ. αντιφατικές έννοιες) - *επηρέασέ τον μὴ γράφοντας* (έλλειψη, απουσία, πρβ.

8. Βλ. Τζάρτζανος, ό.π.

*αγράφοντας, επηρέασέ τον μὴ γράφοντας, μὴ τηλεφωνώντας κλπ. ἔτσι ὥστε να αρχίσει να ανησυχεί, πρβ. αντιθετικές ἔννοιες)

5) ὄχι, μὴ + επίθετο + ουσιαστικό (βλ. 3.21)

6) ὄχι, μὴ, σύνθετα με α-, ξε- επίθετα

ἴσος μὴ ἴσος ἀνίσος μὴ ἀνίσος ὄχι ἴσος ὄχι ἀνίσος, ηχηρός μὴ ηχηρός ἀήχος μὴ ἀήχος ὄχι ηχηρός ὄχι ἀήχος, χαριτωμένος μὴ χαριτωμένος ἀχαρος μὴ ἀχαρος ὄχι χαριτωμένος ὄχι ἀχαρος

βροχή αναβροχιά ὄχι βροχή ὄχι αναβροχιά

γραφτό κατάστιχο,	?καλυπτό βιβλίο,	χωριστή παρέα
ἀγραφο	ἀκάλυπτο	αχώριστη
μὴ γραφτό	μὴ καλυπτό	*μὴ χωριστή
μὴ ἀγραφο	μὴ ἀκάλυπτο	μὴ αχώριστη
ὄχι γραφτό	?ὄχι καλυπτό	*ὄχι χωριστή
ὄχι ἀγραφο	ὄχι ἀκάλυπτο	ὄχι αχώριστη
γραμμένο	καλυμμένο	χωρισμένη
μὴ γραμμένο	μὴ καλυμμένο	μὴ χωρισμένη
ὄχι γραμμένο	ὄχι καλυμμένο	ὄχι χωρισμένη
ξεγραμμένο	ξεκαλυμμένο	ξεχωρισμένη
μὴ ξεγραμμένο	μὴ ξεκαλυμμένο	μὴ ξεχωρισμένη
ὄχι ξεγραμμένο	ὄχι ξεκαλυμμένο	ὄχι ξεχωρισμένη
ξέγραφο	?ξεκάλυπτο	ξεχωριστή
μὴ ξέγραφο	?μὴ ξεκάλυπτο	μὴ ξεχωριστή
ὄχι ξέγραφο	?ὄχι ξεκάλυπτο	ὄχι ξεχωριστή

Τα στοιχεία των σειρών αυτών διαφοροποιούνται και 1) από τη διάκριση μεταξύ των ρηματικών επιθέτων -τος (και -ος, πρβ. *ἀβαφτος - ἀβαφος, ξέβαφος* κλπ.) και -μένος (βλ. Σετάτο, 1985, πρβ. και την ἔλλειψη των **ακαλυμμένος, *αγραμμένος* κλπ.), π.χ. *ξεκάρφωτη εικόνα* (= ὄχι στη θέση που της αρμόζει ή που δεν είναι πια *καρφωμένη*, πρβ. *καρφωτή εικόνα* = που έχει αυτή τη μόνιμη ιδιότητα) - *ξεκαρφωμένη* (= που την ἔχουν ξεκαρφώσει, πρβ. *καρφωμένη εικόνα* = που την ἔχουν καρφώσει, πιθανώς προσωρινά) - *ἀκάρφωτη εικόνα* (= που δεν καρφώθηκε ή που δεν είναι καρφωτή) - *μὴ καρφωτή - μὴ καρφωμένη* (= που δεν την ἔχουν καρφώσει ακόμη κλπ.) κλπ., 2) από τη διάκριση των προθημάτων α- και ξε-, που δηλώνουν αντίστοιχα ἔλλειψη, απουσία, ανυπαξία και στέρηση, αναίρεση, π.χ. *ακούραστη γυναίκα* (= αυτή που παρουσιάζει απουσία κούρασης) - *ξεκούραστη γυναίκα* (= αυτή που παρουσιάζει στέρηση, αναίρεση κούρασης). Ορισμένοι σχηματισμοί είναι λιγότερο ή περισσότερο αποδεκτοί (βλ. 3.28, 3.29), π.χ. *κουραστή παρέα (εφόσον ο συνδυασμός θα αποτελούσε οξύμωρο), ενώ αντίθετα ἔχουμε *κουρασμένη, κουραστική παρέα* (πρβ. επίσης και άλλες σημασίες του ξε-⁹).

9. Βλ. Τριανταφυλλίδης, ὁ.π., § 343.

7) συνδυασμοί

Εκτός από τους συνδυασμούς όπως *δέν ξέρω και δέν γνωρίζω, ούτε ξέρω ούτε γνωρίζω* παρατηρούμε

άρνηση ρήματος των εκφράσεων της 3.21: *δέν είναι / φάνηκε τίμιος κλπ., να μή φανεί τίμιος κλπ.*

συνδυασμούς όπως *ούτε τον είδα μήτε με νοιάζει* (όπου με το *μήτε* μπορεί να υποδηλώνεται προσωπικό ενδιαφέρον)

όχι δέν τρώει όρθιο! (μη μου τα λες αυτά, ξέρω ότι τρώει όρθιο) - *όχι να μήν τρώει όρθιο!* (μπορεί κάποτε να φάει), *όχι πως δέν το ξέρω*

«πλεοναστική» χρήση: *δέν μπορεί να μή δεν έρθει* (δέν δέχομαι το «δεν θα έρθει») - *δέν μπορεί να μήν έρθει* (δεν δέχομαι ότι δεν θα έρθει, θα έρθει οπωσδήποτε) - *δέν μπορεί να έρθει* (δεν είναι δυνατό να έρθει, ενώ το *δέν μπορεί* να έρθει = δεν είναι σε θέση να έρθει), *τρεις μέρες αν δε μή σε δώ κλπ.,* πρβ. *δέν του είπε ούτε μιά λέξη κλπ.*

οι τίμιοι και οι άτιμοι / μή τίμιοι / όχι τίμιοι, οι φίλοι και οι μή φίλοι / ?όχι φίλοι, τίμιοι και άτιμοι / μή τίμιοι / ?όχι τίμιοι (άμεση αναίρεση του χαρακτηρισμού για τα ίδια πρόσωπα), *τίμιοι και όχι άτιμοι / μή άτιμοι*

Όπως φαίνεται και από τα λίγα αυτά παραδείγματα, οι συνδυασμοί των αρνήσεων κλπ. μεταξύ τους αλλά και με τα μέρη του λόγου στη γραμμικότητα του λόγου αποτελούν ένα ευρύ πεδίο έρευνας, π.χ. το *όχι* μπορεί να εμφανιστεί στη σειρά του λόγου μπροστά σε όλα τα μέρη του λόγου και τα μόρια, ενώ το *δέν* μόνο μπροστά σε ρήματα και μόρια (*δέν θα*) κλπ. (αφήνω το θέμα για άλλη εργασία).

8) αδύνατα

**άκρνος, *άκαλος, *άζεστος κλπ.* (πρβ. όμως και *?άθερμος*)

**ανάτιμος, *αναθάνατος κλπ.*

**μή μή τίμιος κλπ., *όχι όχι τίμιος κλπ.* (αλλά πρβ. *όχι «όχι τίμιος»* : απόκλιση παραθέματος)

**ακαλυμμένος, *ακαλυπτόμενος, *ακαλυπτικός κλπ.,* αλλά *καλυμμένος, καλυπτόμενος, καλυπτικός κλπ.*

συσσώρευση αρνήσεων (πρβ. 2.): *δέν είναι αναποφάσιστα ανελεύθερος, δέν αγνώ οτι δέν αρνήθηκε την ατιμία της απουσίας του κλπ.* (βλ. και 3.29).

9) ισοδυναμίες, αντιστοιχίες, κλίμακες

Στην καθημερινή χρήση της γλώσσας εκφράσεις όπως *είναι τίμιος, είναι άτιμος, φέρθηκε τίμια, φέρθηκε άτιμα κλπ.* γίνονται αισθητά ως ισοδύναμα των *δέν είναι άτιμος, δέν είναι τίμιος, δέν φέρθηκε άτιμα, δέν φέρθηκε τίμια κλπ.,* με τη διαφορά ότι οι πραγματώσεις που περικλείουν το *δέν* φαίνονται λιγότερο κατηγορηματικές. Οι εκφορές *φέρθηκε μή τίμια, φέρθηκε όχι τίμια* δηλώνουν ότι ο ομιλητής θέλει να αποφύγει το *άτιμα* στην πρώτη περίπτωση, ενώ στη δεύτερη επιλέγει μια ψυχρότερη, ουδέτερη έκφραση (= όπως θέλεις πές το, δικαιολόγησέ

το, π.χ. αδιάφορα, απρόσεκτα, αλλά εγώ νομίζω...).

Υπάρχουν ισοδυναμίες και αντιστοιχίες ποικίλων μορφών, συνήθως με λεπτές διακρίσεις, π.χ. ούτε αυτός δέν ήρθε - κι αυτός δέν ήρθε (αυτός τουλάχιστον έπρεπε να έρθει - και αυτός κοντά στους άλλους), εκφράζει όχι μόνο τη συμφωνία του αλλά και τη χαρά του - δέν εκφράζει μόνο τη συμφωνία του (όπως θα νόμιζε κανείς) αλλά και τη χαρά του κλπ. (βλ. και 3.2.10.)

Η συσώρευση αρνήσεων δημιουργεί ποικίλες δυσκολίες (βλ. 2., 3.29), όπως η ανεπιβεβαίωτη αναποφασιστικότητα των αναμφισβήτητων αντιρρησιών (αντί του οποίου προτιμούν οι ομιλητές τα η μή επιβεβαιωμένη αναποφασιστικότητα των μή αμφισβητήσιμων αντιρρησιών / η ανεπιβεβαίωτη μή αποφασιστικότητα.. κλπ., πρβ. και η μή επιβεβαιωμένη μή αποφασιστικότητα των μή αμφισβητήσιμων μή ομοϊδεατών, που πάλι δημιουργεί πρόβλημα), δέν αγνοώ την ανεντιμότητα της αμετανόητης ασυμφωνίας του (πρβ. ξέρω τη δολιότητα της παράδοξης αντίθεσής του / διαφωνίας του, το οποίο είναι κατανοητότερο, παρά τις σημασιολογικές μικροδιαφορές) κλπ. Σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει σημαντική διαφορά, π.χ. η αναμφισβήτητη απουσία του απο τη συζήτηση (πρβ. ήταν απών, πάει τέλειωσε!) - η αμφισβητήσιμη παρουσία του στη συζήτηση (πρβ. ήρθε κι έφυγε σε δυό λεπτά!), πρβ. αντίθετα η μή αμφισβητήσιμη μή παρουσία του (που δημιουργεί προβλήματα απανωτών αρνήσεων).

Σε άλλες περιπτώσεις η ποικιλία των σχηματισμών δίνει την ευκαιρία στη δημιουργία κλίμακας σημασιολογικών διαφοροποιήσεων, π.χ. άγλυκος - ανάγλυκος (ο μη επαρκώς γλυκός, μόλις γλυκός), αναδουλειά (ανεπαρκής επεξεργασία, προχειρότητα κατασκευής) - αναδουλειά (έλλειψη δουλειάς) κλπ., πρβ. και τα ζεύγη δημοτικών - λόγιων λέξεων, π.χ. αναμελιά - αμέλεια, δημοτικών - λαϊκών, διαλεκτικών, ποιητικών, π.χ. άβγαλτος - ανέβγαλτος κλπ.

10) άλλα γλωσσικά μέσα

Ισοδυναμίες κλπ. (βλ. 3.29) μπορούν να δημιουργηθούν και με άλλα γλωσσικά στοιχεία, όπως

χωρίς, δίχως, με, π.χ. χωρίς βαφή = άβαφος (απουσία) / ξέβαφος (αναίρεση), με βαφή = βαμμένος (πρβ. και με δίχως βαφή), δίχως αίματα = αναίμακτα, χωρίς φράγκο / δίχως φράγκο τσακιστό = άφραγκος, χωρίς συνείδηση = ασυνείδητος (αλλά χωρίς συνείδηση του χρέους του - *ασυνείδητος του χρέους του) κλπ.

η σημασιολογική προσέγγιση κλπ. (πρβ. κλίμακα) μπορεί να δηλωθεί με ποικίλους τρόπους, π.χ. σάν καλό / κακό το βλέπω, σχεδόν καλό / κακό κλπ. (πρβ. και πιά / πολύ / αρκετά / περισσότερο - λιγότερο / όμοια, εξίσου / τόσο / χίλιες φορές / διπλάσια καλό κλπ., καλό καλό, καλό, κααλό! κλπ.), κουτσο-διαβασμένος (ούτε διαβασμένος ούτε αδιάβαστος), ψευτο-δουλειά, λειψο-φεγγαριά (πρβ. αφέγγαρο βράδυ, *αφεγγαριά)

έλλειψη: επιλογές, συνειδητές ή μή, του ομιλητή (=... ή μή συνειδητές), επιλογές, συνειδητές ή όχι, του ομιλητή (=... ή υποσυνείδητες, ασυνείδητες)

4. Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ΚΝΕ

1) περιλαμβάνει, διακρίνει και εκφράζει αντιθετικές (α-, μή + — κλπ.) και αντιφατικές σχέσεις εννοιών (όχι + — κλπ.)

2) εκφράζει έλλειψη, απουσία, ανυπαρξία (α-) - στέρηση, αναίρεση (ξε-) - διαφορά (μή + —, πρβ. λογικό ≠) - απόρριψη, αποκλεισμό, κατηγορηματικότητα (όχι + —, πρβ. λογικό ¬)

3) δηλώνει άρνηση κατηγορημάτων με τα δέν (πρβ. κρίση), μή (πρβ. επιθυμία, σκέψη), άρνηση ατομικών μεταβλητών με τα μή και όχι, άρνηση προτάσεων με τα όχι, μπά¹⁰

4) δηλώνει με συνδυασμούς αρνήσεων, αρνήσεων και άλλων γλωσσικών στοιχείων, με το σύστημα αρνήσεων και καταφάσεων¹¹ και με ποικίλα γλωσσικά μέσα (πρβ. η έννοια έχει όχι σωματική, ψυχική αξία - η έννοια έχει μή σωματική, ψυχική αξία - η έννοια έχει ασώματη, ψυχική αξία - η έννοια δέν έχει σωματική, αλλά ψυχική αξία κλπ.: άρση και θέση, έλλειψη χαρακτηριστικού + παρουσία άλλου κλπ.) λεπτές διακρίσεις. Σ' αυτές συμβάλλουν και οι διαφοροποιήσεις δημοτικών και λόγιων στοιχείων και εκφράσεων (πρβ. είναι ένας όχι λογικός άνθρωπος - είναι ένας μή λογικός άνθρωπος κλπ.)

5) συνδέει τα ποικίλα γλωσσικά μέσα για την έκφραση αρνήσεων κλπ. με το πολιτιστικό σύστημα των ομιλητών (αντιλήψεις για τον κόσμο και την κοινωνία, αξίες, θεσμοί κλπ.).

Β'

ΟΙ ΑΝΑΦΩΝΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

Σε κάθε γλώσσα υπάρχουν στοιχεία που εντάσσονται στην περιοχή όπου η παραδοσιακή γλωσσολογία κατατάσσει αυτά που ονομάζει επιφωνήματα (ως δέκατο μέρος του λόγου), με αντίστοιχες χρήσεις και σημασίες. Η χρήση των στοιχείων αυτών σε μερικές γλώσσες (π.χ. στη βεγκαλική) είναι συχνότερη και περισσότερο τυποποιημένη.

Η μελέτη των επιφωνηματικών αυτών στοιχείων δεν είναι συστηματική. Συνήθως χαρακτηρίζονται ως άκλιτες λέξεις (υπάρχουν και κλιτές) και δηλώνεται αυτό που φανερώνουν (συναίσθημα κλπ.), ενώ διακρίνεται και το ρητορικό σχήμα της αναφώνησης ή επιφώνησης. Η εξέτασή τους παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, π.χ. στον ορισμό, την κατηγοριοποίηση, τη φωνητική καταγραφή τους

10. Βλ. Σετάτος, ό.π. (σημ. 4).

11. Βλ. Σετάτος, ό.π. (σημ. 4).

κλπ. Η γλωσσολογική έρευνα πρέπει να εξετάσει εξαντλητικά και συστηματικά τα ιδιαίτερα και τα κοινά με άλλα γλωσσικά στοιχεία χαρακτηριστικά τους, τα είδη, τις σημασίες και τις λειτουργίες τους, τις αντιστοιχίες με άλλα γλωσσικά στοιχεία αλλά και τις διαφορές τους, τη θέση τους στο γλωσσικό σύστημα και άλλες πλευρές ή παραμέτρους.

2. Ανασκόπηση έρευνας και απόψεων

Ως αφετηρία της έρευνάς μας μπορούμε να πάρουμε:

1) την παραδοσιακή γλωσσολογία

— Ο Τριανταφυλλίδης¹² ορίζει τα επιφωνήματα ως «φωνές ή λέξεις άκλιτες που φανερώνουν συναίσθημα δυνατό: πόνο, λύπη, χαρά, έκπληξη, απορία κλπ. *ά!*, *ούφ!*, *αλίμονο!* Τα επιφωνήματα συνοδεύονται συνήθως από φράση επιφωνηματική ή ερωτηματική: *ά! σε βλέπω τέλος πάντων!*, *ορίστε! τί επιθυμείτε;*» (§ 1970), και παρατηρεί ότι «Μερικά από τα επιφωνήματα δεν έχουν μόνα τους έννοια. Την παίρνουν από το νόημα του λόγου και από τον τόνο και το χρωματισμό της φωνής. Το *ά!* λ.χ. μπορεί να σημαίνει άλλοτε θαυμασμό, άλλοτε λύπη και άλλοτε απορία». Διακρίνει επίσης επιφωνηματικό μόριο (το *δά!*), επιφωνηματικές εκφράσεις (§ 1073), επιφωνηματικές εκφράσεις ευχετικές (§ 1074), επιφωνήματα από ονοματοποιία (§ 1075) και εκείνα που μεταχειριζόμαστε για να καλέσουμε, να διώξουμε ή να παρακινήσουμε κλπ. διάφορα ζώα (§ 1076).

— Ο Τζάρτζανος¹³ ορίζει τα επιφωνήματα ως «Οι λέξεις, που εκφράζουν κάποιο ισχυρό συναίσθημα (έκπληξη, θαυμασμό, χαρά, λύπη, αγανάκτηση, οργή, φόβο, ελεεινολόγηση κ.τ.ο.), έχουν εντελώς ανεξάρτητη θέση στο λόγο. Ένα επιφώνημα δηλ. δεν αποτελεί συντακτικό μέρος της προτάσεως με την οποίαν εκφέρεται, παρά είναι μια ιδιαίτερη τρόπον τινά μονολεκτική πρότασις κοντά σ' εκείνη: *πωπώ! τί έπαθα!* = *πόσο θλίβομαι! τί έπαθα!*» (§ 149) και παρατηρεί ότι χρησιμοποιούνται επιφωνηματικά η κλητική ονομάτων ιερών προσώπων (§ 52 σημ. α', για επίκληση, εκδήλωση έκπληξης κλπ.), η ονομαστική των ίδιων ονομάτων για επίκληση και μερικών άλλων λέξεων για σχετλιασμούς, κατάρες κλπ. (§ 53 σημ. β', π.χ. *Χριστός κι η Παναγία! πού πάει;*, *Κρίμα! πήγε τόσος κόπος χαμένος!*), η αιτιατική ενός σύναρθρου επιθέτου ή ουσιαστικού (με προσδιορισμό επιθετικό ή σε πτώση γενική) για συμπάθεια, ελεεινολόγηση, αγανάκτηση, ηθική ικανοποίηση κλπ. (§ 66, π.χ. *ώ! τον κακομοίρη!*, *καιρό που βρήκε να ταξιδέψει!* κλπ.) και επιφωνήματα και επιφωνηματικές λέξεις συντασσόμενες με γενική (κανονικά εγκλινόμενης προσωπικής αντωνυμίας) ή σε+αιτιατική, όπως τα επιδοκιμαστικά επιφωνήματα *εύγε*, *μπράβο* και οι χαιρετιστικές λέξεις *γεια*,

12. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 402-3.

13. Αχ. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, Αθήναι 1946, 1953.

καλημέρα κλπ. (π.χ. *μπράβο σου!*, *γειά σου!*, *καλημέρα σου!* και *καλή σου μέρα!* κλπ.), το σχετλιαστικό επιφώνημα *αλίμονο* και παρόμοιες στη σημασία λέξεις όταν χρησιμοποιούνται επιφωνηματικά (π.χ. *αλίμονό μου!*, *ντροπή σου!* κλπ.) και οι λέξεις *χάρισμα* και *χαλάλι* σε επιφωνηματική χρήση (§ 69). Η λογική σχέση του περιεχομένου μιας προτάσεως που συνοδεύει ένα επιφώνημα και του επιφωνήματος αυτού είναι συνήθως σχέση αιτίας, π.χ. *άχ! τί θα γίνω!* = με κατέχει αγωνία διότι φοβούμαι για το μέλλον μου (§ 149 σημ. β'). Επιφωνηματικά εκφέρονται και ονοματικές προτάσεις (π.χ. *κρύο το χέρι σου!*, *προσοχή τα χέρια σας!*, *κάτω η αγυρτεία!*, *μακριά από τέτοιον άνθρωπο!*), συχνά με μια μόνο λέξη, σε αναφωνήσεις και ζωηρές εκδηλώσεις συναισθημάτων (π.χ. *αηδίες!*, *τί ωραία!* κλπ.), ευχές και κατάρες (π.χ. *περαστικά (σου)!*, *χρόνια πολλά!*, *στο καλό!*, *στο διάβολο!*, *σκασμός!* κλπ.), προειδοποιήσεις, προσταγές, προτροπές κάπως εντονότερες (π.χ. *προσοχή!*, *σιωπή!*, *πίσω!*, *έξω!*, *απάνω τους!* κλπ.) και διαλαλήσεις πωλητών (§ 7). Διακρίνει τέλος το ρητορικό σχήμα της αναφώνησης ή επιφώνησης (§ 301, ΙΓ'), που αποτελείται από επιφωνηματικές λέξεις ή φράσεις, στην αρχή ή συνηθέστερα στο μέσο ή στο τέλος προτάσεως ή περιόδου, «που περιέχουν επίκληση προς το Θεό ή προς έναν άγιο, ή κάποια ευχή ή απευχή ή κατάρα, ή μιαν έκφραση θαυμασμού, ελεεινολογήσεως κ.τ.τ. Οι τέτοιες λέξεις ή φράσεις δεν αποτελούν βέβαια κανένα απαραίτητο νόημα της κυρίας σειράς του λόγου, αλλά φανερώνουν μόνο τη συναισθηματική κατάσταση» του ομιλητή κατά τη στιγμή της εκφοράς (αγωνία, δυσφορία, απαρésκεια, θαυμασμό, συμπάθεια κλπ.), π.χ. *κι ώ θάμα μέγα! το κορμί δέν σηκωνόταν, η αγάπη, πανάθεμά την, στην αρχή είναι γλυκιά, οι αρρώστιες, Θεός φυλάξει!, είναι κολλητικές, ο θριαμβευτής - καλώς τον!* - *έρχεται* κλπ.

2) νεότερες θεωρίες και απόψεις

— Ο Mackridge¹⁴ διακρίνει μεταξύ άλλων επιφωνηματικές κατασκευές (*αν είναι δυνατόν!*, σ. 303) και σαρκαστικές επιφωνήσεις (*μας φώτισες!*, σ. 342)

— Οι Joseph και Philippaki-Warburton¹⁵ διακρίνουν ιδεόφωνα, δηλ. τύπους και φράσεις που εκφράζουν στάσεις των ομιλητών χωρίς ακριβές σημασιολογικό περιεχόμενο (δημιουργούν μια εντύπωση με ονοματοποιητικό κάποτε χαρακτήρα, π.χ. *τσάκα-τσάκα* για άμεση γρήγορη ενέργεια, *έτρεχε και φράπ!* στον τοίχο κλπ.), που ενσωματώνονται ποικιλότροπα στις προτάσεις της ανεπίσημης καθημερινής γλώσσας (§ 4.1), πρβ. την εκφραστική αξία λέξεων με *ts* ή *dz*, που λειτουργούν ως φωναισθήματα ή φωνητικοί συμβολισμοί (§ 4.3, π.χ. *τσίμα-τσίμα, τσιγκούνης, τσουχτερός, τσατίζω, -ίτσα, -ντζίκος, τσάτρα-πάτρα, τσιτσιρίζω, μάτς-μούτς* κλπ.), επιφωνήματα, δηλ. στοιχεία ιδεοφωνικού ή ονοματοποιητικού χαρακτήρα ή ακόμη δηλωτικά συναισθημάτων ή κραυγών προς ζώα, που δεν

14. P. Mackridge, *The Modern Greek Language*, Oxford 1985.

15. B. Joseph και Ir. Philippaki-Warburton, *Modern Greek*, London 1987.

ενσωματώνονται στη δομή της πρότασης, αν και μπορούν να εμφανιστούν σε πλάγιο λόγο με το *κάνω* (§ 4.2, π.χ. *άου!*, *νιάου!*, *ποπό!*, *άχ!*, *σούτ!*, *ούστ!*, *ούφ!*, *κράκ!*, *χμ!*, *ψτ!* κλπ.) και (γ) αναφωνήσεις διαφόρων ειδών, εκφραστικού ή αφεκτιβικού χαρακτήρα, όπως *όπα!*, *στο καλό!*, *δρόμο!*, *τί ωραίο!* (προσδιορίζοντας ολόκληρη πρόταση), *μπράβο σου!*, *προσοχή στα παιδιά!* (ως κατηγορήματα), με ερωτηματικές λέξεις (*τί πράμα είσαι!*, *πόσο χάρηκα που σε είδα!*), με τροπικά μόρια (*εκεί να δείς τί έγινε!*), με επιρρηματικά κατηγορήματα (*έξω οι βάσεις!*) κλπ. (βλ. § 1.15. και § 1.1.1.4.).

— Τα γλωσσολογικά λεξικά, όπως της Bussmann¹⁶, διακρίνουν αναφωνήσεις (exclamations), δηλ. εκφωνήματα που έχουν τη μορφή προτάσεων κρίσεως, ερωτηματικών ή προστακτικών και δηλώνουν τη συναισθηματική συμμετοχή του ομιλητή με επιτονισμό ή επιλογή λέξεων, και επιφωνήματα (interjections), δηλ. ομάδες λέξεων που χρησιμοποιούνται για την έκφραση συναισθημάτων, για ευχές ή κατάρες, για λήψη επαφής, και των οποίων η φύση ως μέρος λόγου δεν είναι σαφής, εφόσον συντακτικά εμφανίζονται εκτός της δομής της πρότασης, λεξιλογικά δεν παρουσιάζουν ακριβές σημασιολογικό περιεχόμενο και συχνά έχουν ηχομιμητικό χαρακτήρα (πρβ. και λειτουργίες τροπικών μορίων, π.χ. *τί τώρα, δέν το ξέρει;*).

3) προβληματισμοί

Η μελέτη των αναφωνήσεων και επιφωνήσεων θέτει μια σειρά ερωτημάτων, όπως

— Αρκεί η επιτόνιση για να μετατραπεί σε επιφώνηση ένα εκφώνημα; (Πρβ. *κοίτα δώ ρέ!* - *κοίτα δώ³ ρε!* / *κοιού³τα δώ ρε!* *σσοτό³ δικάλο!*, *μπρός!* - *μπρόος!* κλπ.). Ορισμένα επιφωνήματα μοιάζουν να αποτελούν απλώς την τεμαχιακή βάση για την εμφάνιση επιτονισμών (π.χ. το *ε!* με τους ποικίλους επιτονισμούς του).

— Ποια είναι η θέση των επιφωνημάτων στο σύστημα της γλώσσας; Πολλά επιφωνήματα δεν είναι δυνατό να αναλυθούν σε φωνήματα (π.χ. κραυγές), παρουσιάζουν ξένα φωνήματα (π.χ. clicks: *τς!*), μια μουρμούρα κλπ. ή επιτονισμούς εκτός συστήματος (π.χ. ιδιολεκτικούς).

— Πρέπει να έχει άκλιτη μορφή ένα επιφώνημα; (Πρβ. *έλα!* ως αυθόρμητη απάντηση σε κλήση = τί θέλεις; λέγε!)

— Ποιοι φθόγγοι εμφανίζονται σ' αυτά και γιατί; κλπ.

3. Χαρακτηριστικά

Βασικά χαρακτηριστικά των αναφωνήσεων και επιφωνήσεων, όπως φαίνεται με σαφήνεια στην περίπτωση των επιφωνημάτων, είναι η συντακτική ανεξαρτησία (αντικαθιστούν ένα πλήρες ή πληρέστερο εκφώνημα, π.χ. *μπάμ!* *πέφτει κάτω*

16. H. Bussmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart 1983.

= πέφτει κάτω με πολύ θόρυβο, πρβ. και έκανε μπάμ πέφτοντας, αυτό κάνει μπάμ κλπ.), η εικονικότητα ή δεικτικότητα της γλωσσικής σημείωσης (βλ. 3.7) και η κλίμακα πραγματώσεων (βλ. 3.6). Εκτός από τις γενικές αυτές παρατηρήσεις (πρβ. Christidis¹⁷, για holophrases), μπορεί κανείς να διαπιστώσει κατά περιοχές τα εξής:

1) φωνολογία - φωνητική

Τα φωνητικά χαρακτηριστικά επιφωνημάτων και αναφωνήσεων μπορούν να περιλαμβάνουν φωνήματα και φθόγγους εκτός συστήματος (όπως και συνδυασμούς και θέσεις συμφώνων, πρβ. ξένες λέξεις), π.χ. *πφ!*, να παρουσιάζουν στοιχεία που δεν είναι εύκολο να αναλυθούν, π.χ. *χμ!*, *μμμ!*, κλπ.

Ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν οι επιτονίσεις, θα μπορούσε μάλιστα η φωνητική εξέταση των επιφωνημάτων να βοηθήσει στην ανακάλυψη βασικών επιτονίσεων. Αναφωνήσεις και επιφωνήσεις παρουσιάζουν επιτονισμούς και συνδυασμούς προσωδιακών στοιχείων που διαφέρουν από τους αντίστοιχους προτάσεων κρίσεως, ερωτήσεων κλπ., δηλ. πρέπει να διακρίνουμε αναφωνητικούς επιτονισμούς που μπορούν να εμφανιστούν με κάθε εκφώνημα (δηλώνοντας π.χ. έκπληξη κλπ.) και άλλους που εμφανίζονται συνήθως ή μόνο με ορισμένα γλωσσικά στοιχεία (π.χ. επιφωνήματα), π.χ. *κλείσ(ε) την πόρτα!* - *κλείσ(ε) την πόρτα;!* (=τί είν' αυτά που λές!), *γιά! τί γίνεται;* - *τί μου γίνεσαι;!*, *έλα!* - *έλα!* (=λέγε, σ' ακούω), *βρε Γιάννη;!* (πρβ. *γιά στάσου!*), *καθώς πήγαινε μπάμ! σκάει μιά... ὀχ_αμάν!* κλπ. Επιφωνήματα και επιτονισμοί μπορούν να εμφανιστούν και ψιθυριστά, π.χ. *σσ!* (χαμηλόφωνα, = μη μας ακούσουν!, πρβ. και *μμή!* χαμηλόφωνα), *έε!* (και πλάγια κίνηση του κεφαλιού, = πρέπει κανείς να το παραδεχτεί)

2) μορφολογία

Εκτός από τα άκλιτα επιφωνήματα και επιρρήματα χρησιμοποιούνται και κλιτά μέρη του λόγου (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, εμπρόθετα και άλλες φράσεις και φρασεολογισμοί) ή συνδυασμοί τους (π.χ. *ουαί και αλίμονο!*, *στο τσάκ!*, *ντίπ καταντίπ!*, *σι! σκασμός!*, *όπαλάκια* κλπ.). Κλιτοί τύποι μπορεί να μεταβάλλονται σε άκλιτους με αποκοπή ή αποσιώπηση, π.χ. *στρί!* (*στρίβε!*), *δέν μας κλά...!* κλπ.

3) σύνταξη

Η σειρά των όρων είναι συνήθως καθορισμένη και σταθερή (π.χ. *στο πί και φί!*, *μπάμ μπούμ!*, *μάτς μούτς!*, *τέλος πάντων!*, *βράσε ρύζι!*, *χρόνια πολλά!*, *Χριστός και Παναγιά!*, *τον κακό σου τον καιρό!*, *καλώς τον κ.Α.!*, *καλώς σας βρήκαμε!*, *γιά χαρά!*, *Θεός χωρέσ' τον, χαρά στο πράμα!* κλπ., *πέταξε το πουλί!* / *το πουλί πέταξε!* κλπ., πρβ. φρασεολογισμούς και ιδιωτισμούς). Στοιχεία των αναφωνήσεων μπορεί να εμφανίζουν παραδειγματικές αλλαγές και συμφωνία όρων, π.χ.

17. A.-Ph. Christidis, «On the Categorical Status of Particles: The Case for "Holophrasis"», *Lingua* 82 (1990).

χαλάλι σου / του / της / τους!, τον κακομοίρη! / την κακομοίρα! κλπ. Συνήθως παρουσιάζεται εμφατικός τόνος στην αρχή των πολυλεκτικών αναφωνήσεων (έμφαση ολοφράσεων).

4) σημασία και λειτουργικότητα (βλ. 4.)

5) ετυμολογία

Ορισμένα στοιχεία είναι δάνεια από ξένες γλώσσες, κυρίως τουρκικά (π.χ. γιόκ!, μπίτ για μπίτ!, βούρ στον πατσά!, όχ αμάν!, αμάν αμάν!, μπράβο!, μπίς!, άλτ!, εμπρός μάρς! κλπ.). Σε άλλες περιπτώσεις η ομοιότητα δεν φανερώνει εξάρτηση (π.χ. ώ!) ή οφείλεται σε ηχομίμηση (π.χ. νιάου!, πλίτς-πλάτς! κλπ.), ακολουθώντας συνήθως το φωνολογικό σύστημα της κοινής νεοελληνικής (π.χ. αψού! κλπ.).

6) κλίμακα πραγματώσεων

Αναφωνήσεις και επιφωνήσεις παρουσιάζουν κλίμακα πραγματώσεων από την φυσικότητα στην αυθαιρετότητα, με ενδιάμεσο όριο την εμφάνιση της διπλής άρθρωσης. Η κλίμακα αρχίζει από ενστικτώδεις φωνητικές εκτονώσεις (κραυγές κλπ.), που δύσκολα επαναλαμβάνονται ενσυνείδητα, συνεχίζει με μιμήσεις θορύβων, κραυγών, διαδικασιών (τυποποιημένες κραυγές, ονοματοποιίες κλπ.), με επιφωνήματα, φωνές για διώξιμο, κάλεσμα κλπ. και καταλήγει σε αναφωνηματικές και επιφωνηματικές εκφράσεις και προτάσεις. Τα στοιχεία της κλίμακας μπορεί να είναι κλιτά ή άκλιτα, ιδεοφωνικά ή μη (βλ. 2.2), ασύλλαβα (π.χ. μμμ!), μονοσύλλαβα (π.χ. έ!, ή εκτός φωνολογικού συστήματος: οού!, ούστ!, ψτ! κλπ.), δισύλλαβα (π.χ. άντε!, μπράβο!, αμάν! κλπ., με αναδίπλωση: χά-χά!, πό-πό!, με συνδυασμούς του τύπου μάτς-μούτς! κλπ.), πολυσύλλαβα (π.χ. πατατράκ!, αλίμονο! κλπ.), εκφράσεις, φράσεις και προτάσεις. Η ίδια λειτουργία μπορεί να επιτελεστεί από διαφορετικά στοιχεία της κλίμακας ανάλογα με το επίπεδο της γλώσσας, π.χ. σσς! / σστ! - σουτ! - σκασμός! - σιωπή! κλπ., αλλά και το ίδιο στοιχείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικές περιστάσεις, π.χ. ψτ! για γάτα και ψτ! κύριος! (πρβ. 5.).

7) σημειολογική θεώρηση

Τα στοιχεία που εξετάζουμε παρουσιάζουν σε ποικίλους βαθμούς (πρβ. τα παράγωγα νιαουρίζω, γρατσουνίζω κλπ.)

(α) εικονικότητα, που εμφανίζεται στην ηχομίμηση (επιφωνήματα και ηχομιμητικές λέξεις, π.χ. φράπ!, τάκ-τάκ!, τσίου-τσίου!, φτού σου!, (άμε) στα τσακίδια! κλπ.), σε εκφωνήματα αντίστοιχα των ψυχικών καταστάσεων κλπ. (π.χ. ούφ!, όοχ! κλπ.), στους επιτονισμούς (ένταση συναισθήματος, π.χ. βλέπεις! = αυτό σου έλεγα τόση ώρα! κλπ.), στη μακρότητα φωνημάτων (π.χ. ζήτωωω!, όοοπα! κλπ.), επανάληψη ή αναδίπλωση (π.χ. στο τσάκα-τσάκα, νιάου-νιάου! κλπ., πρβ. και γράτς-γρούτς κλπ.) κλπ. (πρβ. και παρήχηση, μεταφορές κλπ.).

(β) δεικτικότητα, που εμφανίζεται σε προσωπικές αντωνυμίες (π.χ. ρε σύ!), στο επιφωνηματικό δά (π.χ. όχι δά!, έλα δά!), σε κύρια ονόματα (π.χ. Χριστός και

Παναγιά!) κλπ. (πρβ. παρομοιώσεις, καθοριστικές περιγραφές κλπ.).

(γ) συμβολικότητα, όπου εμφανίζονται αυθαίρετα γλωσσικά σημεία, τα οποία μπορούν να συνοδεύονται από σημεία άλλων σημειωτικών συστημάτων (π.χ. εικονικά: *άρπα την!* με υβριστική χειρονομία, δεικτικά: *όζω!* με ενδεικτική κίνηση του χεριού, σύνθετα: εικονικά-συμβολικά όπως *ζήτω!* με δυο δάχτυλα σε σχήμα V (= victory) ανυψωμένα) ή άλλα κινηματικά σημεία, άνοιγμα ματιών, ύψωση φρυδιών ή άλλα σημεία προσώπου κλπ. (πρβ. και συνθηματικές γλώσσες με σφυρίγματα, τύμπανα κλπ.) ή πρέπει να συνοδεύονται απ' αυτά (π.χ. *νά!* + το κινηματικό σημείο του μουτζώματος, πρβ. *άρπα πέντε φάσκελα!*). Τα κινηματικά σημεία μπορεί να είναι ακαθόριστα (π.χ. *φρρρ!* με κάποια κίνηση χεριού) ή να εμφανίζονται μόνα τους. Τα μη γλωσσικά στοιχεία της επικοινωνίας δεν συνοδεύουν απλώς τα γλωσσικά στοιχεία (π.χ. *όχι* με κίνηση του κεφαλιού προς τα πάνω), αλλά φαίνεται ότι πραγματώνονται στην επικοινωνιακή πράξη νωρίτερα από τα γλωσσικά, που τοποθετούνται πάνω σε ένα σχήμα μη γλωσσικών που αναπτύσσεται προηγουμένως (βλ. Gogelov¹⁸, και πρβ. στον προφορικό κυρίως λόγο επιφώνημα + πρόσθετα γλωσσικά στοιχεία, π.χ. *άκουσα ένα μπάμ! και...*, ενώ στον γραπτό: *πέφτοντας έβγαλε μιά κραυγή, «όχι!»*). Η εκφώνηση μπορεί να εμφανίσει και ρυθμικά στοιχεία (π.χ. μουσικό σκοπό).

4. Σημασίες και λειτουργίες

Οι αναφωνήσεις και οι επιφωνήσεις εμφανίζουν σύνθετες σημασίες και επιτελούν ποικίλες λειτουργίες όπως

— είναι ανεξάρτητες και μπορούν να εμφανίζουν ένα σχόλιο χωρίς δήλωση του θέματος, προκαλώντας ή κρατώντας την προσοχή του ακροατή προς αυτό που θα ακολουθήσει, που αποτελεί συνήθως ανάπτυξη, διασάφηση κλπ. του περιεχομένου τους (πρβ. προεξαγγελτικά παραθέματα κλπ.)

— προσθέτουν φορτίσεις στο εκφώνημα (πρβ. γενικά την επιτόνιση), π.χ. τη συναισθηματική στάση του ομιλητή

— ζωντανεύουν τη γλωσσική επικοινωνία με τη σωστή χρήση τους (πρβ. φατική επαφή κλπ.), ανάλογα με τα επίπεδα γλώσσας, γιατί σε μερικά δεν ταιριάζουν (πρβ. ομιλητή που συνεχώς εκφωνεί επιφωνήματα, π.χ. ένα μικρό παιδί)

— αποτελούν σημεία που κατευθύνουν την πρόσληψη του κειμένου, π.χ. δηλώνοντας στροφή προς κάτι καινούργιο, κορυφώσεις της αφήγησης κλπ.

— σε ορισμένες περιστάσεις είναι ο μόνος σχεδόν τρόπος γλωσσικής έκφρασης και κοινωνικής συνοχής, π.χ. στην περίπτωση συνθημάτων στο στόμα μεγάλων ομάδων (αθλητικοί αγώνες, πολιτικές συγκεντρώσεις, θρησκευτικές λειτουργίες κλπ.).

18. I. N. Gogelov, *Neverbal'nye Komponenty Kommunikatsii*, Moskva 1980, σ. 79.

Η γλώσσα δέν περιορίζεται βέβαια μόνο σ' αυτά, γιατί τότε θα βρισκόμασταν σε μια κατάσταση αντίστοιχη των ενστικτωδών (και κάποτε μαθεμένων) αντιδράσεων των ζώων σε ερεθισμούς, όπου σημασία έχει η άμεση εξακρίβωση της συναισθηματικής κατάστασης, της φύσης κλπ. της πηγής του εκφωνήματος, της απόστασης, του πλήθους κλπ.

Επιφωνήματα και αναφωνήσεις μπορεί να εκφέρονται μαζί, π.χ. *όσο!*, *χαίρετεε!* (πρβ. *τί γίνεστε; καιρό είχα να..*), και να εκφράζουν διαφορετικές εν μέρει λειτουργίες, π.χ. το *όσο!* μπορεί να χαρακτηριστεί ως ολοφραστικό και οικονομικότερο (άμεση έκφραση και κατατόπιση), ως έκφραση της φατικής λειτουργίας, ενώ το *χαίρετεε!* της συναισθηματικής κλπ.

Αναφωνήσεις και επιφωνήσεις μπορούν να προέλθουν από άλλα εκφωνήματα με τον κατάλληλο επιτονισμό κλπ. (π.χ. *στα μάτια μου!*, *(για³) κάνε μου τη χάρη!* = πρόσεχε τη συμπεριφορά σου! κλπ. ενώ *(για³) κάνε μου τη χάρη!* = παράκληση, *καρφί δεν του καίγεται!*, *ευχές: καλό ταξίδι!*, *καλοτάξιδου!*, *άχντε!* κλπ.) ή να μεταβληθούν σε άλλα εκφωνήματα (π.χ. *τα γάβ γάβ ακούονταν όλη τη νύχτα* κλπ.).

5. Κοινωνιογλωσσολογική θεώρηση

Η εξέταση της χρήσης των αναφωνήσεων και επιφωνήσεων (εμφανίσεις, κανόνες κλπ.) θέτει ποικίλα ερωτήματα (π.χ. κοινωνική σημασία, κοινωνικοί παράγοντες, στερεοτυπική χρήση και ιδιολεκτική ποικιλία, εκούσια ή ακούσια χρήση όπως στα επιφωνήματα πόνου κλπ.) και είναι χρήσιμη και για τη μελέτη του ύφους (πρβ. εναλλαγή κωδίκων κλπ.). Μπορεί να γίνει βάσει διακρίσεων του Hymes¹⁹, δηλ. ανάλογα με την περίπτωση γλωσσικής επικοινωνίας (τοπικό και χρονικό πλαίσιο, σκηνή ή είδος), τους συνομιλητές, το σκοπό (τυπικός και συμβατικός, ατομικός κλπ.), τον τόνο ή πνεύμα (ειρωνικό, σοβαρό κλπ.), τη μορφή της ομιλίας (προφορική - γραπτή, γραπτή που απαγγέλλεται κλπ.), τη νόρμα (αν αναμένεται από το γλωσσικό πρότυπο κλπ.), το γραμματειακό είδος, τη μορφή του εκφωνήματος (συμβατικά θέματα και τρόποι ομιλίας, π.χ. σε συνέντευξη, κλπ.). Συνήθως εμφανίζονται σε ορισμένα επίπεδα γλώσσας, π.χ. στον προφορικό λόγο της καθημερινής επικοινωνίας, του οποίου αποτελούν χαρακτηριστικό (μαζί με τα ανακόλουθα, τις ασυνταξίες, τις ακυρολεξίες, τα πρωθύστερα κλπ.), στη λαϊκή γλώσσα κλπ.

6. Αντιστοιχίες και ισοδυναμίες

Οι αναφωνήσεις και επιφωνήσεις παρουσιάζουν αντιστοιχίες με άλλα γλωσσικά στοιχεία, π.χ. *χαίρε!* / *γειά σου!* = *σε χαιρετώ*, *βλέπεις;!* = *αυτό σου έλεγα τόση ώρα*, *...γιατι τότε κλάφτ' τα Χαράλαμπε!* = *...γιατι τότε χαθήκαμε, αυτά έγιναν και τώρα τρέχα γύρευε!* = *...και τώρα τα πράγματα μπερδεύτηκαν, βράστα!* = *δέν γίνεται*

19. Βλ. W. Downes, *Language and Society*, London 1984.

τίποτε κλπ. Αντίθετα τα ίδια στοιχεία με διαφορετικό επιτονισμό μπορούν να έχουν διαφορετικές χρήσεις, π.χ. *αυτό, βλέπεις, σου έλεγα τόση ώρα* (όπου το *βλέπεις*, αντίθετα με παραπάνω, έχει πραγματολογική χρήση). Αντίστοιχα και ισοδύναμα στοιχεία μπορούν να συνδυάζονται, π.χ. *ας καγχάσω τρίς, χά χά χά!* (πρβ. και *άε! τράβα ρέ!* κλπ.). Τα ισοδύναμα στοιχεία βοηθούν στην εξακρίβωση των σημασιών και λειτουργιών των αναφωνήσεων και επιφωνήσεων (πρβ. και έκφραση τροπικιοτήτων).

7. Είδη

Το υλικό, από το οποίο προέρχονται τα παραδείγματα που αναφέρονται εδώ, συγκεντρώθηκε από τους Τριανταφυλλίδη²⁰, Τζάρτζανο²¹, Βοσαντζόγλου²², Δαγκίτση²³, Joseph και Philippaki-Warburton²⁴ και από προσωπική συλλογή. Το υλικό αυτό μας επιτρέπει να διακρίνουμε τα εξής είδη της γενικής κατηγορίας των αναφωνήσεων:

- 1) κραυγές και φωνητικές εκτονώσεις (τυποποιημένες ή μή, πρβ. *στριγγιά, ούρλιασμα, βογγητό, μούγκρισμα, ξελαρύγγιασμα, ψίθυρος, μурμουρίσμα κλπ.*)
- 2) ηχομιμήσεις (κραυγών, π.χ. ζώων: *νιάου-νιάου!*, ενεργειών: *γκούχ γκούχ!* για βήχα, *αμού!*, *μάτς μούτς!*, διαδικασιών: *νιάμ!* για καταβρόχθισμα, *(β)ζζζ!* για βούισμα, θορύβων: *κράτς!*, *σπλάτς!*, *ντρνν!* κλπ.), κάποτε με διαφοροποιήσεις (π.χ. *μπάμ!* - *μούμ!*, *κράκ!* - *τσάκ!*), αναδίπλωση (π.χ. *τάκ-τάκ!*) ή συνδυασμούς (π.χ. *πλίτς-πλάτς!*)
- 3) κλήσεις (π.χ. *ψ-ψ!* για γάτα, ονομαστική για πρόσωπα: *Γιάννης!* - κλητική: *Γιάννη!*²⁵)
- 4) επικλήσεις (π.χ. *Θεέ μου! ας ήταν να...*)
- 5) προσφωνήσεις (π.χ. *παιδί μου! τί σου έλαχε!*, *Γή(!) των θεών φροντίδα*)
- 6) προσταγές, παραγγέλματα κλπ. (π.χ. στρατιωτικά: *εμπρός μάρς!*, πρβ. σαλπίσματα, για ζώα: *κίτ-κίτ* για κοτόπουλα, *ούστ!* για σκυλιά)
- 7) διαλαλήσεις πωλητών (π.χ. *σταφύλια / σύκα!*, *γλυκά σταφύλια / σύκα!*)
- 8) συνθήματα (π.χ. επευφημίες - κατακραυγές: *ζήτω!* - *κάτω!*, πρβ. χειροκροτήματα, σφυρίγματα, γιουχαίσματα, σαρκαστικά γέλια κλπ., συνθήματα αθλητικά, πολιτικά κλπ.: *ΠΑ-ΟΚ!*, *ΑΡΗΣ μιά ζωή(!)* σε τοίχους της Θεσσαλονίκης κλπ.)
- 9) επιφωνήσεις (εκφραστικά και αφεκτιβικά στοιχεία για έκφραση αισθη-

20. 'Ο.π., σημ. 1.

21. 'Ο.π., σημ. 2.

22. Θ. Βοσαντζόγλου, *Αντιλεξικόν*, Αθήνα 1962.

23. Κ. Δαγκίτσης, *Λεξικό της λαϊκής*, Αθήνα 1967.

24. 'Ο.π., σημ. 4.

25. Βλ. Μ. Σετάτος, «Παρατηρήσεις στις πτώσεις της νέας ελληνικής», *Γλωσσολογία* 2-3 (1983-4).

μάτων και συναισθημάτων):

— επιφωνήματα (π.χ. πόνου: *όχι!*, απελπισίας: *άχι!* κλπ.)

— επιφωνηματικές εκφράσεις (π.χ. *μάνα μου!*, *θάρρος!*, *φρική!*, *ήμαρτον!*, *τί ωραία!*, *αηδίες!*, *ά στο διάολο!*, *καλέ τί³ μας λές;!* κλπ.)

— με τροπικά μόρια κλπ. (π.χ. *εκεί³ να δείς τι έγινε!*)

10) ευχές και κατάρες (π.χ. *καλή όρεξη!*, και στα δικά σου!, *ανάθεμά το!*)

Άλλες ταξινομήσεις μπορούν να γίνουν βάσει της φωνητικής και φωνολογικής μορφής (πρβ. 3.1), της μορφολογίας (κλιτά - άκλιτα κλπ., πρβ. 3.2), των επιπέδων γλώσσας (πρβ. 5., π.χ. *καλδο!* για επιδοκιμασία, *βά³ι-βά¹!* για ειρωνικό σχολιασμό, *ά σικτίρ!* χυδαιότερο του *ά στο διάολο!* κι αυτό του *ά στο διάβολο!*, *άφερμί!* λαϊκότερο του *έτσι ντέ!*, *μούντζωτα!* οικιοότερο του *άσ' τα να πάν στο διάβολο!*, *ακούς λέει;!* - *φυσικά να!* κλπ.), της συχνότητας χρήσης (σε συνάρτηση με τα επίπεδα γλώσσας κλπ.), της νέας δημιουργίας (πρβ. καθιερωμένα - ιδιολεκτικά) κλπ. Αναζητώντας έτσι κανείς τις άκλιτες αναφωνήσεις της κοινής νεοελληνικής (εξαιρώντας τα επιρρήματα) μπορεί να σχηματίσει ένα πίνακα όπως ο εξής (χωρίς δήλωση των δυνατών επιτονισμών, που αυξάνουν τον αριθμό των αναφωνήσεων, και των επιπέδων γλώσσας):

άχ(ου), *αλί*, *αχαχούχα*, *άλτ*, *αμάν*, *αψού*

έχ, *έμ*, *έέπ*, πρβ. και συνδυασμούς όπως *έ ρε* κλπ.

ίκ (λόξυγγας), *ίτς* (για άλογα), *ίφ* (ανία)

όχ, *όχου*, *όφου*, *όπ*, *όπ* (προσοχή!), *όπα* / *όπας* / *όπατις*, *όφ*, *όο*, *ότς*

ούου (βεβαίως), *ούφ*, *ούχ*, *ούξ*, *ούστ*, πρβ. και *ουαί* και *αλίμονο*

άι, *ά(ι)ντε*

άου

έι

όι / *οιμέ*

πάπαπα, *πό-πό*, *πς* (περιφρόνηση), *πφ*, *πούφ*, *ψτ*, *πρίτς*, *πλάφ-πλούφ*, *πλίτς-*

πλάτς, *πούλ-πούλ-πούλ*, *πατατράκ*, *πάτα-κιούτι*

μπά, *μπά-μπα-μπα*, *μπίζ*, *μπίζζ*, *μπρρ*, *μπούμ*, *μπάμ*, *μπλούμ*, *μπράβο*

φούου (απόρριψη), *φτού*, *φς* (για φαντάσου!), *φρρ*, *φράπ*, *φλπ*, *φεύ*

βούου, *βούρ*, *βζζ*, *βρρ*, *βάχ*, *βάι-βάι*

τς-τς-τς (δυσάρεστη έκπληξη), *τάκ-τάκ*, *τάκα-τάκα*, *τσάκ*, *τσά*, *τρκ*, *τσάφ-*

τσούφ

ντού (επάνω του!), *ντζά*, *ντρρν*, *ντρίν-ντρίν*, πρβ. και *έλα ντέ!* / *δά!*

κούκου, *ξού*, *ξτ* / *ξούτ*, *κράκ*, *κράτς*, *κίτ-κίτ*, *κρίτς-κρίτς*, *κούς-κούς*, *ξού-ξού*,

κουκουρίκου

γκέγκε, *γκρρ*, *γκάπ-γκούπ*, *γκούχ-γκούχ*

χά, *χά-χά*, *χάχαχα*, *χί-χί* (προσποιητό γέλιο), *χό-χό* (χονδροειδές γέλιο), *χρρ*,

χμ (υποψία, δισταγμός κλπ.), *γράτς-γρούτς*, *γάβ-γάβ*

σστ, *σούτ*, *στόπ*, *σπλάτς*, πρβ. και *σία* και *αράξαμε!*

ζζζ

ρέ, βρέ, (τί βλέπω!); βρέε (καλώς τον!)

μμμ (δε θα το έλεγα κλπ.), μμμά (δε νομίζω), μάφς, μάτς-μούτς

νά, νιάμ-νιάμ, νιάου

Από τον πίνακα, που δεν είναι εξαντλητικός και μπορεί να επεκταθεί, μπορεί κανείς να κάνει ορισμένες παρατηρήσεις, π.χ. σχετικά με τα φωνήματα και τους φθόγγους που εμφανίζονται (λείπουν αναφωνήσεις του τύπου αυτού από θ-, δ-, λ- κλπ.), με τον αριθμό των σχηματισμών (πρβ. π-, χ- κλπ. με ζ-) κλπ.

Το επόμενο στάδιο της μελέτης του πίνακα (και των αντίστοιχων άλλων ειδών) πρέπει να είναι η εξαντλητική και λεπτομερής εξέταση των χρήσεων, που θα συμβάλει στην καλύτερη γνώση των πραγματώσεων και λειτουργιών της γλώσσας (βλ. 8.).

8. Αναφωνήσεις και γλωσσικές λειτουργίες

Πέρα από τις ιδιαίτερες λειτουργίες και σημασίες τους, οι αναφωνήσεις μπορούν να διακριθούν και κατά τις γλωσσικές λειτουργίες²⁶ παίρνοντας υπόψη κάθε φορά το βασικό ρόλο τους;

1) αναφορική / πληροφοριακή

ηχοιμησίες: κράτς!, γκρρ!, κρίτς-κράτς!, ντάκα-ντούκου!, μιάου!

τυποποιημένες εκφράσεις, παροιμιακές φράσεις κλπ.: δέν έβγαλε κίχ!, κρύο το χέρι σου!, καλό και το κρασί!, τα παθήματα μαθήματα!, και πού 'σαι ακόμα! συνθήματα: έ έ έρχεται!

διαλαλήσεις πωλητών: μήλα!, καλά μήλα!

διαφημίες: ... το τέλειο ζύρισμα! (πρβ. είναι ³άλφα-άλφα!)

εκτονώσεις αισθημάτων και συναισθημάτων: άου!, όχ!

διηγηματική υποτακτική: τί παραμύθια να μας λέει, τί ιστορίες!

2) συναισθηματική / εκφραστική

θαυμασμός (ά!, ή!, ώ!, πό-πό!, τρέλα!), λύπη (άχ!, όχ!, αλίμονο!, αλί!, όχου!, οιμέ!, αμάν!, κρίμα!), χαρά (ά!, ζήτω!, ³έτσι μπράβο!), στενοχώρια (ούφ!, πού³ να πάρει!), αγδία (πούφ!, ³Γαάχ!), απελπισία (φτου³ να...!, φρίκη!), ικανοποίηση (επιτέλους!, δόξα σοι ο Θεός!) παράπονο (δυστυχία μας!, αλίμονο!, μήν τα ρωτάς!), ενθουσιασμός (ζήτω!, μιά³ χαρά!), απογοήτευση (άσ' τα!, βράσε ρύζι!, βλαστήμα τα!), αγανάκτηση (ά³ να χαθείς!, τόν παλιάνθρωπο!), επιδοκιμασία (μπράβο!, εύγε!, γειά³ σου!, έχει³ καλώς!), αποδοκιμασία (άντε να χαθείς!, μ³ χειρότερα!, σε καλό σου!), έπαινος (εύγε!, άξιος ο μισθός σου!), περιφρόνηση (μούντζωτα!, χαρά³ στο πράμα!), έκπληξη (έλα Χριστέ και Παναγιά!, μέ³γας είσαι Κύριε!, μ³νήσθητί μου Κύριε!, μ³χειρότερα!, απο πού κι ως πού!, είναι απο τ' άγραφα!, πδ-πό!, νά τα μαας!), συμπάθεια (τόν κακομοιρή!), ελεεινολόγηση (καιρό³

26. Βλ. Μ. Σετάτος, «Οι λειτουργίες της γλώσσας», *Φιλολογος* 65 (1991).

που βρήκε να...!), αισιοδοξία (έχει ο Θεός!), απαισιοδοξία (ζήτησε Μάη να φάς τριφύλλι!), ευσπλαχνία (έλεος!, προς Θεού!, νισάφι!), ασπλαχνία (καλά να πάθει!), υπερηφάνεια (ποιός με πιάνει!), ευχή (μακάρι!, άντε ντε!, είθε!, ο Θεός να δώσει!, απ' το στόμα σου και στον Θεού τ' αυτί!), απευχή (Θεός φυλάξει!, μη χειρότερα!, χτύπα ξύλο!, μακριά από μας!), κατάρρα (ανάθεμά το!, κακό χρόνο νά 'χει!, τον κακό του τον καιρό!, να μη σώσει!, χαράμι να του γίνει!)

3) κατευθυντική / βουλευτική

κάλεσμα (έ!, βρέ!), εκδίωξη (δίνε του!, δρόμο!, τσακίσου!, ά στο διάολο!, ούστ!, άντε από δώ!), παρακίνηση (ά!, ά(ν) ντε!, μάρς!, ίσα!, μπρός!, επάνω τους!), αποτροπή (προς Θεού!, μη να χαρείς!), παράκληση (για το Θεό!, σε παρακαλώ), απαγόρευση (σουτί!, μιλιά!, φτάνει πιά!, στόπ!), προσταγή (σιωπή!, ησυχία!, κάτω τα χέρια!, έξω!), προειδοποίηση (προσοχή!, τα μάτια σου τέσσερα!, έχε το νού σου!), εντολή (άλτ!, έτοιμοι!, επ' ώμου του άρμ!), ενθάρρυνση (κουράγιο!), αίτηση (βοήθεια!, έλα που σε θέλω!), συμβουλή (το καλό που σου θέλω!)

4) φατική / επαφής

τυποποιημένες εκφράσεις ομιλητή - ακροατή (καλημέρα! - καλή σου μέρα!, γειά σου! - γειά!, καλωσόρισες! - καλώς σας βρήκα!, χρόνια πολλά! - και στα δικά σου!, ψτ/καλέ! - έλα!), αρχής - τέλους συνομιλίας (χαίρετε!, γειά χαρά!, αρχής: έ!, Κυρία!, τέλους: με το καλό!, καλή αντάμωση!, καλή όρεξη!), προσφωνήσεις (εισπράκτορα!, ρε μάγκες!, έ εσύ!, αγαπητοί συνάδελφοι!), πρόκληση προσοχής (κοίταξε να δεις!), προσήνεια (... , να σε χαρώ!), αδιαφορία (τσιμέντο να γίνει!)

5) μεταγλωσσική / σχολιασμού / παικτική

απορία (τι λές!;, ά μπά!), έκπληξη (αλήθεια!;, είναι δυνατόν!;, άλλο πάλι!), πρβ. φωνητική παραφθορά ή επανάληψη ιδιολεκτικού λόγου

6) ποιητική / αισθητική

πρβ. επίπεδα γλώσσας, ύφος (πρβ. εμπρός μάρς! εκτός γυμναστικής ή στρατιωτικής χρήσης)

7) συμφραστική

παραθέματα (κοντός ψαλμός Αλληλούια!)

8) κοινωνικοπολιτιστική

χαιρετισμοί (καλησπέρα!, καληνύχτα!, ώρα καλή!, με το καλό να γυρίσεις!, καλωσήλθες!, σάν τα χιόνια!, βλ. και 8.4), ευχές (και του χρόνου!, να ζήσετε!, και στα δικά σας!, να τα εκατοστήσεις!, καλά στέφανα!, και νύφη!, καλή επιτυχία!, η ώρα η καλή!, ο Θεός βοηθός!, συγχαρητήρια!, γειά στα χέρια σου!, και εις ανώτερα!, καλορίζικο!, σε καλή μεριά!, να χαρείς το στέφανό σου!, στην υγεία σας!, Θεός σωθές τον!, ζωή του λόγου σας!, περαστικά!, ο Θεός να δώσει!), απευχές (μακριά από μας!, δάγκωσε τη γλώσσα σου!, ο Θεός να φυλάει!, κουνήσου απ' τη θέση σου!, να μη βασκαθείς!, χτύπα ξύλο!, μη χειρότερα!, αχρείαστο νά 'ναι!, βλ. και 8.2), βρισιές (τον κακό σου τον καιρό!, στο διάολο!, παλιάνθρωπε!, χαμένο κορμί!), ευγνωμοσύνη (ευχαριστώ πολύ!, δόξα νά 'χει ο Θεός!), συγχαρητήρια (τα

συγχαρητήριά μου!, και εις ανώτερα!), συλλυπητήρια (ο Θεός να τον αναπάψει!, δυστυχία του!), αγάπη/συμπάθεια (χρυσή μου!, μάτια μου!, μανούλα μου!, πουλάκι μου!), απειλή (πού³ θα μου πάς!, έννοια σου!, για³ πρόσεξε καλά!, κι όποιοι πάρει ο Χάρος!, εμένα μου λές:!, για³ κάνε μου τη χάρη!), έπαινος (έξοχα!, έτσι σε θέλω!, βλ. και 8.2), περιφρόνηση (φτού σου!, άρπα!), ταπείνωση (αίσχος!, ντροπή!), αγανάκτηση (αυτός μας έλειπε!), αποθάρρυνση (έχε με παραιτημένο!)

9) επιχειρηματολογική / διαλογική

διαφωνία (ποιός το λέει:!, πού³ το βρήκες γραμμένο:!), έγκριση (πάει καλά!, έχει καλώς!, αυτό να μου πείς!, κα-λό!), υπομονή - ανυπομονησία (ό,τι έγινε έγινε!, αρκετά!), δικαιολογία (μα έλα που το ξέχασα!), ακατανοησία (ο νοών νοείτω!), δυσκολία (εδώ σε θέλω!), ασχεσία (και τί μ' αυτό:!, τί σχέση έχει:!, τί έχει να κάνει:!), ομοιότητα - ετερότητα (τί Γιάννης τί Γιαννάκης!, άλλο το ένα και άλλο το άλλο!, έτερον εκάτερον!), άγνοια (ποιός ξέρει!, ένας Θεός ξέρει!), ειρωνεία / περίπαιγμα (έτσι έ!, έλα τώρα!, μωρε τι³ μας λές:!), εμπαιγμός (πφ!, χά χά χά!), άρνηση (καθόλου!, τίποτε!), όριο (ώς εδώ και μή παρέκει!), αδιαφορία (ό,τι βρέξει ας κατεβάσει!)

10) νοητική / φαντασίας

αβεβαιότητα (χμ!), λογικό επακόλουθο (όπερ έδει δείξαι!), απορία (δεν είναι δυνατό!, βλ. και 8.5)

11) διαδικαστική / αρθρωτική

πρβ. Έ-λλάς Έ-λλάς!